Ниләр күрми бала анасы!..
Кинәт күреп, шашып калды, -
Кулда үлгән... имчәк баласы!..

Шагыйрь ачыргаланып болай ди:

Их, син тормыш! Ник соң болай?!..
Хисләр белән сәүдә итәсең?!..
Бала – ана, туганлык хисләрен
Үтмәс кайчы белән кисәсең?

Әсәр болай тәмамлана:

Күкрәк сөте белән үз гомрендә
Унөч солдат биргән бер ана
Шәфкать эзли көрәш мәйданында,
Яшь баласын кочып җиргә ава...

Лирик герой күңелендә дә хисләр давылы. Ничек эшләсә дә, ул гаепле:

Катып торам үз әнием янында...
Мин - гаепле...
Мин гаепле диктатура алдында...
Мин гаепле, – шәфкать иттисәм…

Шулай итеп, "Ана" поэмасы укучы күз алдына 1930 еллардагы сыйнфый көрәшне, ул көрәшнең никадәр рәхимсез, кешелексез булганлыгын ачып сала. Татар поэзиясе тарихында әлеге рәхимсезлекне бу кадәр тирәнлек белән күрсәткән башка әсәр юк шикелле.

Әдәбият

1. Шәрипов Әнвәр. Йөрәк каны белән язылган…URL http://beznenmiras.ru/197/

Шайдулатова Фансиля Фидаилевна,
аспирант кафедры татарского языка и литературы,
методики их преподавания НГПУ
г. Набережные Челны. Татарстан, Россия
e-mail: fansilya333@mail.ru

УДК 821.512.145

ЗӨЛФӘТ ХӘКИМНЕҢ "ГАЗАП" БӘЯНЫНДА ФӘЛСӘФИ КАТЛАМ

ФИЛОСОФСКИЕ МОТИВЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ "МУКА" ЗУЛЬФАТА ХАКИМА

THE PHILOSOPHICAL MOTIVES IN THE ZULFAT HAKIM'S "TORMENT"

Аннотация. В данной статье рассматриваются философские мотивы произведения З.Хакима "Мука". Также характеризуются образы и использованные автором основные приемы. Основываясь на эти приемы, дается краткий анализ произведения.

Ключевые слова: жанр "бәян", композиция, психологизм, образ "маленького человека", экзистенциализм.

Abstract. There are researches of the philosophical motives in the Zulfat Hakim's "Torment" in this article. The characters and used the basic methods are also characterized. Based on these methods, this story is analyzed.

Keywords: the genre "bayan", the composition, the psychology, the image of the "little man", the existentialism.

З.Хәким – халык арасында язучы-прозаик, драматург, шагыйрь һәм эстрада җырчысы буларак хөрмәт яулаган шәхес. Аның "Җүләрләр йорты", "Карак", "Күрәзәче", "Мин төш күрдем", "Килә ява, килә ява", "Телсез күке", "Бит", "Мылтык" кебек пьесалары, "Легионер", "Гөнаһ", "Курку", "Әүлия кабере", "Агымсуда ни булмас" кебек прозаик әсәрләре әдәбият сөючеләрдә дә, галимнәрдә дә зур кызыксыну уятты. З.Хәкимнең драматургиясе дә, прозасы да күпмедер дәрәҗәдә өйрәнелгән инде. Аның иҗаты буенча Д.Заһидуллина,

А.Әхмәдуллин һ.б. галимнәрнең фәнни мәкаләләре дөнья күрде. Аның иҗатында модернистик һәм постмодернистик алымнар чагылыш таба. “Талантлы шагыйрь, җырчы, драматург, прозаик З.Хәким үз әсәрләре белән гасыр ахыры татар әдәбиятындагы яңарышны тудыручыларның берсе булды” [1, б. 180], – дип яза Д.Заһидуллина.

З.Хәким төрле жанрларда иҗат итә: кечкенә күләмле хикәяләрдән алып, олы романнарга хәтле. Соңгы арада язучы иҗатында яңа жанр – бәян жанры барлыкка килде. Әлеге жанрны Г.Гыйльманов, Р.Галиуллин кебек язучылар иҗатында очратып була. Бәян – бәян итү сүзеннән хасил булган термин. Ягъни әсәрдә билгеле бер геройның тормышы бәян ителә, аның язмышы белән бәйле вакыйгалар сурәтләнә.

З.Хәким иҗатын икегә – фәлсәфи һәм сатирик тармакларга бүлеп өйрәнәләр. Без дә шул ике тармакны күз алдында тотып, язучының фәлсәфәгә корылган “Газап” (2014) бәянын тикшерү объекты итеп алдык.

“Газап” әсәре тартмалы композициягә корылган, ягъни структурасы буенча бәян “хикәя эчендә хикәя” схемасы буенча эшләнгән. Автор безгә Рашатның язмышын бәян итсә, Рашат үзе исә безгә Туктарның тормышы турында сөйли.

Рашатның тормышы җан тынычлыгы – газап каршылыгында сурәтләнә. Яраткан эше, яшьлек дусты, авыр чакта таянырдай тормыш иптәше, гаиләсе – бәхет өчен барысы да бар. Тик бер вакыйга геройның тормышын чәлпәрәмә китерә. Армиядә хезмәт иткән дусты Кафилнең эш урыны – психиатрия больницасына баргач, Рашат Туктар исемле авыруны очрата һәм геройның киләчәк тормышы әлеге бәхетсез җан өчен борчылып, җан газабы кичереп үтә.

Әсәрдә психологизм алымы отышлы кулланыла. Туктар турында, аның аянычлы хәле турында яңа мәгълүмат белгән саен, Рашат үзгәрә, төрле халәтләр кичерә. Мәсәлән, башта ул Туктарны гади психик авыру итеп кабул итә – кызгану хисе туа. “Дүртенче палатадагы бер пациент игътибарны аеруча җәлеп итте. Нык тәэсир итте ул миңа. ...бу пациентның күз карашыннан гына түгел, һәр кыймылдавыннан, хәтта сулышыннан газап саркып тора иде...” [5, б. 72] Соңыннан Рашат Туктарның хатларын укый – кызгану көчәя, ярдәм итү хисе барлыкка килә. Авыруның хатыны белән күрешкәч, Рашат Туктарның юкка өметләнләнүен, аның газиз хатынына кирәк булмавын аңлый. Клараның сөяркәсе Эдик белән күрешү Туктарның хатынына карата нәфрәт хисе уята. Туктарның психиатрия клиникасына хатыны теләге белән эләккәне, Клараның, үз максатына ирешер өчен, клиникадагы ниндидер хезмәткәргә акча түләве, Туктарның исә чынлыкта авыру булмавы Рашатның ачуын көчәйтә. Ә бу эштә ул ышанган кешеләр – дусты Камил, изге күңелле шәфкать туташы Ризәләнең дә катнашы булуы ачуны, нәфрәтне тагы да арттыра. Рашат Туктарга хатыны Клараның аны махсус яптыруын әйткәч, авыруның асылынып үлүе Рашатта гаеп хисен тудыра. Бу хисләр, үзара берләшеп, чиксез газапка әйләнә.

Аның газабының башлангычы бер билгесез кешегә ярдәм итү теләге белән бәйле. “Миндә кеше язмышы өчен борчыла торган тайпылыш бар! Әмма минем ул чиремнән дәваланасым килми. Ә менә берничә йөз мең доллар хакына талантлы, акыллы кешене харап итүчеләрне дәваларга кирәк (ысулларын табып), чөнки бу психиканың отклонениесе генә түгел, кеше булудан отклонение!” [5, б. 108] – дип ачына ул Кафил Әхәтович белән сөйләшү барышында. Биредә каршылык туа: кемгәдер ярдәм итәргә телисең – үзең үк, мәшәкать-борчуларга күмелеп, авырлыклар белән очрашасың; ә җинаять кылучылар, киресенчә, вөҗдан газабы кичерергә тиеш булса да, тыныч кына яши бирә.

“Газап” бәяны күпмедер дәрәҗәдә язучының “Гөнаһ” романы белән аваздаш. Бу охшашлыкны укучы геройларның күңел дөньясы, психологиясе бирелешендә күрә ала. “Гөнаһ”та вакыйгалар “гөнаһ – җәза – чистарыну структурасына” [1, б. 184] корылса, биредә Рашат эшләмәгән гөнаһы өчен җәзалана, Туктарның үлемендә үзенең бер гөнаһысы да булмавын, авыруны үтергәннәрен ул белми кала. “Гөнаһ” романында да, “Газап” бәянында да кешене җәзалаучы фактор – ул газап. Тик “Гөнаһ”та газапның чиге, проблеманың чишелеше булса, әлеге бәянда герой җан газабын үзе белән мәңгелеккә алып китә.

Әсәрдә Туктар образы да бик үзенчәлекле. Кайчандыр тырыш, булдыклы ир-ат хәзер шундый мескен халәттә. Хатыны Клара өчен җан атып, уртак нигез корып, матур гына яшәгәндә тормыш кискен үзгәреп куя. Туктарның фикеренчә, барысына да аның көнчелеге гаепле. Биредә көнчелек хисе бик дикъкатьләп сурәтләнә. Әсәрдә аны автор ике яклап күрсәтә. Кафилнең сүзләре аша көнчелек психик диагноз буларак ачыла. “Көнләшү – рухи импотентлык галәмәте. Көнләшү – шәхес буларак үз-үзеңә ышанмаудан... [5, б. 87] Көнчелек – авыру ул! Көнләшү – чир ул” [5, б. 92]. Рашат исә көнчелекне кеше күңелендәге иң түбән хис буларак тасвирлый. “Көнчелек – иң җанбиздергеч хис – коллар хисе, түбәнсетә, буйсындыра, мыскыллый торган хис. Көнчелек иректән мәхрүм итә...” [5, б. 113] Клара Туктарны аның көнчелеге нәкъ менә психик авыру дәрәҗәсендә булуына тәмам ышандыра ки, герой, үзен хатыны алдында гаепле тоеп, газап утында яна. Туктар – хәтта үз хисләренә хуҗа була алмаган, башкалар йогынтысына бирелүчән, каршылыклар белән көрәшмичә, агым буенча баруны хуп күргән шәхес. Күпмедер дәрәҗәдә әлеге герой әдәбият белемендә урын алган “кечкенә кеше” образын хәтерләтә. Ул тирә-яктагылар алдында чарасыз, көчсез булып тасвирлана.

Беренче карашка әсәрдә аерым шәхесләрнең газабы сурәтләнсә дә, “Газап” бәянын икегә бүлеп карарга мөмкин. Беренчесе – ул шәхси катлам: Туктар, Рашат, Клара, Эдик, Кафил, Ризәлә белән бәйле вакыйгалар. Туктар, Рашат, Ризәләнең күңелләре борчу белән тулы булса, Клара, Эдик, Кафил кебекләр исә газап хисеннән

гомумән ерак. Алар үзләрен тормыштан өстен күрә, хыянәт, ришвәтчелек һәм башка төрле гөнаһлар да аларны газапламый, чөнки газап – вөҗданлы, намуслы кешеләргә генә хас күренеш. "Коточкыч бит, ә, кеше язмышы, җан газабы, мәхәббәт фонында – акча, мал, коттедж өскә калка..." [5, б. 101]. Шуннан чыгып, әсәрнең икенче – иҗтимагый-фәлсәфи катламы барлыкка килә. Кешелек дөньясы вөҗданлы һәм вөҗдансызларга бүленә. Вөҗдансызлар үз гөнаһларын күрмиләр дә, ә вөҗданлылар вөҗдансызлар кылган гаеп өчен дә, үзләренеке өчен дә җавап бирә, шул рәвешле газапланып, ут эчендә яши.

"Газап" әсәре экзистенциализм фәлсәфәсенә корылган. "Экзистенциализм – концепция существования человека, его места и роли в этом мире", – диелә "әдәбият теориясе. Әдәби процесс" хезмәтендә [3, б. 309]. Әсәрдәге күп кенә геройлар, дөньядагы менә шул урыннарын табалмыйча, вөҗдансызлар тарафыннан кысылып яши.

Әсәрдә автор образын да онытырга ярамый, әлбәттә. Ул Рашат, Ризәлә белән бергә Туктарның газабын үзендә йөртүче. "Бу дөньяда газап гел үзенең корбаннарын эзләп кенә йөри. Туктарның газабы миндә, ул мине бетереп маташа" [5, б. 120]. Дөнья газап белән тулы, бер кешенең газабы икенче кешегә күчә, ул кимеми, ә трансформацияләнә, яшәү – ул үзе газап дигән фикер ята әлеге әсәр нигезендә.

Әйе, тормыш – куркыныч, болганчык, газаплы, шуңа күрә, газапны җиңеләйтер өчен, гөнаһларны киметергә, һәр нәрсәдән мәгънә эзләү зарур. З.Хәким әлеге әсәрдә язганча, "мәгънә эзләү, мәгънә эстәү – үзе мәгънәгә ия" [5, б. 113].

Шулай итеп, З.Хәким әдәбиятыбызны баетуын дәва итә. Бәян жанрына мөрәҗәгать итеп, ул бүгенге көн проблемаларын ачык чагылдыра алган. Алда карап үткән әсәрдә автор тирән фәлсәфә аша җәмгыятебезнең аянычлы хәлдә булуын тагын бер кат дәлилли.

Әдәбият

1. Заһидуллина Д.Ф. Яңа дулкында. – Казан: Мәгариф, 2006. – 255 б.
2. Заһидуллина Д.Ф., Закирҗанов Ә.М., Гыйләҗев Т.Ш., Йосыпова Н.М. Татар әдәбияты: Теория. Тарих. – Казан: Мәгариф, 2006. – 319 б.
3. Теория литературы. Том IV. Литературный процесс. – М., ИМЛИ РАН, "Наследие", 2001. – 624 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Издательство "Высшая школа", 1999. – 398 с.
5. Хәким З. Газап // Казан утлары. – 2015. – № 12.

Юсупова Нурфия Марсовна,

филол. ф.к., татар әдәбияты кафедрасы доценты,
КФУның Л.Толстой исемендәге.
филология һәм мәдәниятара багланышлар институты
Казан шәһәре. Татарстан, Россия
e-mail: faikovich@mail.ru

УДК 821.512.145, 82:801.6

ХХ ГАСЫР БАШЫ ТАТАР РОМАНТИК ШИГЪРИЯТЕНДӘ СУФИЧЫЛЫК СИМВОЛЛАРЫ

SUFI SYMBOLS IN THE TATAR ROMANTIC POETRY OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности трансформации религиозно-суфийской символики в татарской романтической поэзии начала XX века, выделяются часто используемые устойчивые суфийские символы и определяется их смысловая и философско-эстетическая нагрузка. В процессе изучения выявляются релевантные национальной культуре формы символизации в рамках суфийской парадигмы.

Ключевые слова: символ, татарская поэзия, суфизм, функция, романтизм.

Abstract. In the given article, there are considered features of religious-sufi symbolics transformation in the Tatar romantic poetry of the beginning of the XX century. Also there are distinguished often used stable sufi symbols, and their semantic, philosophical-aesthetic load is defined. In the studying process, forms of symbolization within the frames of sufi paradigms, relevant to the national culture, come to light.

Keywords: a symbol,; the Tatar poetry, Sufism, function, romanticism.

Татар сүз сәнгатендә романтизм юнәлеше өчен чишмә башы булып мәгърифәтчелек реализмы санала, «чөнки мәгърифәтчелек әдәбиятындагы үзгәрешләр ике яссылыкта бара: бер яктан, сурәтләнә торган тирәлек образы иҗтимагый – икътисади, көнкүреш өлкәләрендәге төгәл детальләрдән җыела, чынбарлыктан чыгып